

Katarzyna Huczek*

Cyfrowi tubylcy i cyfrowi imigranci. O społecznych wyzwaniach i zagrożeniach w cyberprzestrzeni

„Podczas gdy thrillery science fiction zmierzają zwykle do dramatycznej apokalipsy, ognia i dymu, w rzeczywistości może będzie tak, że czeka nas banalna apokalipsa klikania”¹.

Streszczenie

Współczesny człowiek żyje w świecie, w którym zaciera się granica między tym, co wirtualne a tym, co realne. Odnalezienie się w rzeczywistości, gdzie podstawowym zasobem jest informacja i dostęp do niej staje się wyzwaniem nie tylko dla cyfrowych tubylców – osób, dla których technologia stanowi naturalne środowisko życia, lecz także cyfrowych imigrantów permanentnie uczących się egzystencji w cyberrzeczywistości. W artykule została przedstawiona relacja między techniką a życiem człowieka ze szczególnym uwzględnieniem zagrożeń i wyzwań związanych z funkcjonowaniem w cyberprzestrzeni. Przedstawiono również koncepcję cyfrowych tubylców i cyfrowych imigrantów, a także istotę kompetencji cyfrowych i wykluczenia cyfrowego jako elementu wykluczenia społecznego.

Słowa kluczowe: cyberprzestrzeń, wykluczenie cyfrowe, internet, cyfrowi imigranci, cyfrowi tubylcy

* Dr Katarzyna Huczek, Wydział Zarządzania i Logistyki, Uczelnia Techniczno-Handlowa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie, e-mail: katarzyna.huczek@uth.edu.pl, ORCID: 0000-0002-2555-2173.

1 Y.N. Harrari, *21 lekcji na XXI wiek*, Kraków 2018, s. 103.

Współczesny człowiek funkcjonuje w cyfrowej przestrzeni. To z pozoru trywialne stwierdzenie niesie treść głębszą, wielowątkową. Z jednej strony ułatwia to codzienne życie jednym kliknięciem, z drugiej – nieco szerszej – każe nam zastanowić się nad kształtem i sensem współczesnych relacji międzyludzkich, budowania więzi i, dalej, tworzenia cywilizacji. W 1981 roku Yoneji Masuda wskazywał, że cywilizacja XXI wielu nie będzie miała charakteru materialnego, symbolizowanego konstrukcją przestrzeni, za to będzie niewidoczna – kształtowana w przestrzeni informacyjnej². To właśnie informacja sama w sobie, a także dostęp do niej pozwalają jednostce w pełni uczestniczyć w społeczeństwie. Funkcjonowaniu w cyberprzestrzeni towarzyszy przenikanie kolejnych obszarów ludzkiej aktywności. W relacjach towarzyskich, w pracy czy podczas wykonywaniu transakcji bezgotówkowych człowiek jest uwikłany w konieczność posiadania loginu i hasła do dokonania każdej z tych cyberaktywności. W jakim wobec tego zakresie można mówić o bezpieczeństwie człowieka w cyberżyciu? Czy współcześnie istnieje egzystencja inna niż obiektywna cyberrzeczywistość, która nie daje o sobie zapomnieć?

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie społecznych wyzwań i zagrożeń związanych z funkcjonowaniem człowieka w rzeczywistości informacyjnej. W czasie, gdy to właśnie cyberprzestrzeń staje się miejscem życia człowieka, należy zwrócić również uwagę na problematykę cyfrowego wykluczenia oraz wymogi związane z nabyciem umiejętności cyfrowych umożliwiających niezakłócony udział w technologicznym świecie. Treść artykułu ma charakter poglądowy i nie wyczerpuje tej niezwykle złożonej tematyki. Podjęta zostanie próba uchwycenia podstawowych wątków związanych z zagrożeniami i wzywaniem dla bezpieczeństwa społecznego w cyberprzestrzeni.

Człowiek a rozwój techniczny

Z technicznego punktu widzenia internet jawi się jako system połączeń występujących między komputerami. W ujęciu socjologicznym system ten pozwala ludziom komunikować się, wyszukiwać rozmaite informacje wizualne, tekstowe i dźwiękowe bez konieczności przemieszczania się w czasie rzeczywistym, bez ponoszenia kosztów i z wyłączeniem ograniczeń przestrzennych³.

2 Y. Masuda, *The Information Society as Post-industrial Society*, Tokyo 1981.

3 A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2006, s. 723.

Ponadto internet może skupiać dowolną liczbę komputerów i innych urządzeń elektronicznych, które są zintegrowane za pośrednictwem m.in. modemów, łączy satelitarnych czy sieci światłowodowych, stanowiąc sieć komputerową o charakterze globalnym⁴. Skalę wpływu technologii na życie ludzi i funkcjonowanie społeczeństw obrazowo przedstawić mogą liczby. Według danych opublikowanych przez World Internet Users w 2022 roku szacowana liczba użytkowników internetu na świecie wynosiła około 5,3 mld⁵. Dla porównania, w 2005 roku liczba osób korzystających z sieci była szacowana na około 1,023 mld⁶. Obserwowana tendencja wzrostowa łączy się z dynamicznym rozwojem nowych technologii, postępem technicznym i wszechogarniającą digitalizacją – także digitalizacją ludzkiego życia. Nie bez znaczenia jest to, że funkcjonowanie w internetowej przestrzeni modyfikuje podejście do znanego i dotychczas akceptowanego systemu wartości czy wzorców społecznych. To z kolei rodzi pytanie o istotę tożsamości społecznej, którą Barbara Szacka zdefiniowała jako „[...] pochodną przynależności jednostki do różnych grup i kategorii społecznych”⁷. Jerzy Nikitorowicz podkreśla z kolei wielowymiarowość tożsamości. Z jednej strony można mówić o jej wymiarze indywidualnym, opartym na unikatowości i poczuciu odrębności, z drugiej, o tożsamości nabywanej w procesie socjalizacji wtórnej ze względu na przynależność do rozmaitych grup społecznych⁸. Autor zauważa również, że tożsamość społeczna człowieka opiera się nie tylko na relacjach, lecz także pozycji, statusie społecznym, jest więc kojarzona z cechami przypisywanymi jednostce przez innych ludzi. Ta perspektywa tworzy się w wymiarze rodzinnym, lokalnym, towarzyskim czy zawodowym⁹. Tożsamość społeczna jest kojarzona z afiliacją, udziałem w określonych strukturach społecznych oraz realizacją potrzeb wynikających z uczestnictwa w życiu grupowym.

W tym aspekcie istotny jest również wątek socjalizacji. Warto zwrócić uwagę na to, że socjalizacja dotyczy stawania się istotą biologiczną człowiekiem, jej celem jest uspołecznienie jednostki. Dotyczy ona także nabywania przez jednostkę form zachowań i postaw społecznie pożądaných oraz „wchodzenie

4 B. Cieśleńska, M. Brudziński, *Obszary użytkowania Internetu we współczesnym obliczu sieci*, „Społeczeństwo. Edukacja. Język” 2016, nr 4, s. 22.

5 *World Internet Users*, <https://www.statista.com/statistics/273018/number-of-internet-users-worldwide/> [dostęp: 12.03.2023].

6 Ibidem.

7 B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 147.

8 J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa 2009, s. 517.

9 Ibidem, s. 518.

w kulturę¹⁰. Socjalizacja to nie tylko ludzie, lecz także konteksty społeczne. Są to wszystkie obszary funkcjonowania człowieka. Jednym z nich jest cyberprzestrzeń rozumiana jako „[...] cyfrowa i wirtualna przestrzeń dostępna dzięki Internetowi, tworzona przez jego użytkowników na bazie systemów i sieci teleinformatycznych, umożliwiająca hipertekstowe tworzenie, przetwarzanie oraz wymianę polisensorycznych i multimedialnych informacji, danych i aplikacji, dzięki czemu staje się zintegrowanym, wirtualnym środowiskiem aktywności człowieka”¹¹. Cyberprzestrzeń jest postrzegana jako nowy wymiar aktywności człowieka. Traktowana jest jako miejsce spotkań, forum komunikacyjne w czasie rzeczywistym umożliwiające nieustanną wymianę informacji. W odróżnieniu od różnowymiarowych przestrzeni fizycznych (np. lądowej czy morskiej) jest charakteryzowana następującymi cechami:

- jest tworzona wyłącznie przez człowieka, z wykorzystaniem wiedzy i postępu technicznego;
- jej użytkownicy posiadają pełną kontrolę nad charakterem przestrzeni cyber;
- nie posiada żadnych ograniczeń terytorialnych¹².

Socjologiczne postrzeganie cyberprzestrzeni odnosi się głównie, co wspomniano wcześniej, do procesów komunikacyjnych, w tym także relacji międzykulturowych zarówno o charakterze niekonfliktowym, jak i konfliktowym. Staje się również obszarem, w którym bezpieczeństwo określonego podmiotu może być zagrożone poprzez takie zjawiska negatywne, jak:

- cyberinwigilacja rozumiana jako wzmożona kontrola społeczeństwa z wykorzystaniem narzędzi informatycznych;
- cyberprzestępczość postrzegana jako wykorzystanie analizowanego rodzaju przestrzeni do celów kryminalnych, głównie o charakterze ekonomicznym;
- cyberterroryzm związany z wykorzystaniem sieci w celach przeprowadzenia ataków terrorystycznych;

10 E. Dybowska, *Socjalizacja w rodzinie i kultura konsumpcyjna*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2019, t. 22, nr 2, s. 71–73.

11 R. Solecki, *Aktywność młodzieży w cyberprzestrzeni. Profilaktyka patologicznego używania Internetu*, Warszawa–Milanówek 2017, s. 13.

12 M. Marczyk, *Cyberprzestrzeń jako nowy wymiar aktywności człowieka – analiza pojęciowa obszaru*, „Przegląd Teleinformatyczny” 2018, nr 1–2, s. 59–60.

– cyberwojna, w której oprócz ładu, wody i powietrza przestrzeń cybernetyczna jest wykorzystywana jako czwarte środowisko prowadzonych działań wojennych¹³.

Cyberprzestrzeń jest obszarem *in statu nascendi*, co oznacza, że nie jest możliwe wskazanie zamkniętego katalogu zagrożeń, wyzwań, szans i ryzyk związanych z jego eksploracją. Niezwykle trudno określić w sposób precyzyjny i konkretny grupę lub grupy osób zagrożonych potencjalnymi niebezpieczeństwami oraz ich zasięgiem. Nieustanne kształtowanie cyberprzestrzeni pozwala na wskazanie kilku pełnionych przez nią podstawowych funkcji.

Pierwsza z nich – informacyjna – wskazuje, że cyberprzestrzeń jest obszarem wymiany informacji. Informacja zgodnie z definicją w słowniku języka polskiego oznacza „[...] to, co powiedziano lub napisano o kimś lub o czymś, także zakomunikowanie czegoś” lub też „[...] dane przetwarzane przez komputer”¹⁴. Na informację i jej znaczenie w funkcjonowaniu jednostek warto spojrzeć szerzej. Informacja stanowi podstawowy element budowania wiedzy o otaczającym świecie, staje się współcześnie jednym z najważniejszych dóbr społecznych. Dostrzegł to izraelski historyk i filozof Yuval N. Harari, który w swoich pracach przedstawia informację jako arché¹⁵. Według autora naczelną zasadą rzeczywistości jest informacja, ponieważ wszystko może zostać sprowadzone po prostu do przeliczenia danych o charakterze społecznym, biochemicznym czy fizycznym¹⁶. Podejście to wypełnia istotę dataizmu, czyli ujęcia filozoficznego zakładającego, że cały otaczający świat oraz ludzkie doświadczenia stanowią wyłącznie przepływ danych, a wartość bytu jest określana jego wkładem w przetwarzanie informacji¹⁷. Harari podkreśla, że „[...] dataizm zestawia jedne z drugimi, zwracając uwagę, że zarówno do algorytmów biochemicznych, jak i do elektronicznych znajdują zastosowanie dokładnie te same zasady matematyczne. Tym samym dataizm obala barierę między zwierzętami a maszynami i spodziewa się, że algorytmy elektroniczne w końcu rozszyfrują i prześcigną

13 P. Sienkiewicz, *Terroryzm w cybernetycznej przestrzeni* [w:] *Cyberterroryzm – nowe wyzwania XXI wieku*, red. T. Jemioło, J. Kisielnicki, K. Rajchel, Warszawa 2009, s. 191–210.

14 *Informacja*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/informacja;2466189.html> [dostęp: 1.04.2023].

15 Arché – jedno z głównych pojęć wczesnej filozofii, oznacza praprzyczynę, naczelną zasadę w sensie źródła lub początku, obok *physis*, *logos* i *kosmos*. Zob. O. Höffe, *Mała historia filozofii*, Warszawa 2011.

16 M. Kryszczuk, K. Szymański, *Informacja jako arché – czyli zarys koncepcji dataizmu Yuvala Noaha Harariego*, „Kultura i Społeczeństwo” 2020, nr 4, s. 21–22.

17 *Ibidem*.

algorytmy biochemiczne”¹⁸. Co więcej, w myśl dataizmu kultura jest uporządkowanym zbiorem danych, w którym człowiek – jako policzalna informacja – aktywnie uczestniczy w społecznej komunikacji po to, żeby „[...] pozyskiwać informacje, gdziekolwiek są przechowywane, kopiować je i dzielić się nimi ze światem”¹⁹. Tak redukcjonistyczne podejście traktuje jednostkę wyłącznie jako narzędzie (przedmiot) do tworzenia „[...] Internetu wszystkich rzeczy”²⁰. Abstrahując od filozoficznych koncepcji informacji, w naukach społecznych jest ona ujmowana w kategorii wiadomości odnoszących się do faktów i prawidłowości życia współczesnych społeczeństw oraz reguł ich funkcjonowania.

Druga funkcja – ludyczna – dotyczy rozrywkowego wymiaru cyberprzestrzeni. Jest związana z zaspokojeniem potrzeb pozwalających na oderwanie się od codziennych aktywności. Zgodnie z danymi uzyskanymi podczas przeprowadzonych w 2019 roku na zlecenie Ministerstwa Cyfryzacji badań 71% respondentów deklaroowało korzystanie z aplikacji wideo, 66% – z mediów społecznościowych, a do najpopularniejszych aplikacji rozrywkowych, z których korzystają Polacy, należy zaliczyć serwisy YouTube oraz Facebook²¹. W badaniach przeprowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny (GUS) w 2021 roku 64,9% respondentów deklaroowało, że wykorzystuje internet do czytania wiadomości, gazet lub czasopism, 58,5% – korzysta z komunikatorów, 56,8% – spędza czas w sieci na korzystaniu z serwisów społecznościowych, 44,2% – słucha muzyki, a 42,4% – ogląda nagrania wideo z serwisów tworzonych przez użytkowników. Warto również wskazać, że 29,1% respondentów spędza czas w internecie, oglądając wideo na żądanie (VOD) w serwisach komercyjnych, a 14,9% – gra w gry internetowe²². Na uwagę zasługuje także to, że spędzanie wolnego czasu w przestrzeni internetowej jest możliwe dzięki cyfryzacji treści. Do innych zdigitalizowanych form aktywności w czasie wolnym należy wykonywanie ćwiczeń fizycznych na podstawie internetowych nagrań treningowych czy zwiedzanie obiektów muzealnych i kulturalnych online²³.

18 Y.N. Harari, *Homo deus: krótka historia jutra*, Kraków 2018, s. 421.

19 Ibidem, s. 430.

20 Ibidem, s. 427.

21 *e-Polacy – co robimy w internecie*, <https://www.gov.pl/web/5g/internet-w-zyciu-polakow> [dostęp: 6.05.2023].

22 *Jak korzystamy z Internetu?*, 2021, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleszenstwo-informacyjne/spoleszenstwo-informacyjne/jak-korzystamy-z-internetu-2021,5,12.html> [dostęp: 4.04.2023].

23 B. Kolny, *Formy spędzania czasu wolnego w okresie pandemii z wykorzystaniem internetu* [w:] *Zdrowie i styl życia. Ekonomiczne, zdrowotne i społeczne skutki pandemii*, red. W. Nowak, K. Szalotka, Wrocław 2021, s. 373–375.

Kolejna z funkcji pełnionych przez cyberprzestrzeń – stymulująca – znajduje odzwierciedlenie w inspiracji odbiorców do aktywnego korzystania i odbioru treści znajdujących się w rzeczywistości cyber²⁴. Jednakże funkcja stymulująca oprócz zwiększania zakresu i dostępności treści w sieci może mieć negatywne konsekwencje dla jednostki. Nadaktywne uczestnictwo w cyberświecie nierzadko prowadzi do uzależnienia od internetu. Słowa „jeszcze tylko kilka minut” wypowiedziane w czasie korzystania z mediów społecznościowych lub zasobów internetowych mogą stać się sygnałem alarmowym w kontekście wystąpienia wskazanego typu uzależnienia. Do przejawów uzależnienia od internetu zalicza się:

- to, że satysfakcja z korzystania z zasobów sieci wymaga od użytkownika coraz większej ilości poświęconego czasu;
- poświęcanie czasu na inne czynności związane z internetem (np. porządkowanie pobranych treści);
- zainteresowanie wszelkimi dostępnymi formami treści w sieci, które zastępują np. czasopisma czy książki wydane drukiem;
- wzmocnienie społeczne i poczucie bezpieczeństwa wynikające z anonimowości w sieci;
- ograniczenie lub zupełna rezygnacja z aktywności społecznej, życia rodzinnego czy towarzyskiego na rzecz korzystania z zasobów internetowych²⁵;
- podejmowanie prób, zazwyczaj nieudanych, ograniczania czasu spędzonego na korzystaniu z sieci;
- rozdrażnienie i agresja w przypadku braku lub utrudnionego dostępu do sieci²⁶.

Współcześnie niezwykle trudno jednoznacznie określić skalę uzależnienia od internetu. Wydaje się, że nieostre jest wskazanie, które elementy sieciowej aktywności oraz jaka ich częstotliwość prowadzą do cyberzależności, siecizależności czy też siecioletizmu – w zależności od przyjętej nomenklatury. Warto również poszukać odpowiedzi na pytanie, co tak naprawdę uzależnia człowieka w sieci. W nauce wskazuje się, że uzależniać może samo bycie online dające poczucie odprężenia i przyjemności, chęć bycia „na bieżąco” przejawiająca się w nieustannym odświeżaniu portali internetowych w celu pozyskania jak najbardziej aktualnych informacji, aktywności na portalach społecznościowych podnoszące poczucie własnej wartości i pozwalające na kreowanie

24 M. Marczyk, op. cit., s. 61.

25 A. Molga, *Uzależnienia od Internetu*, „Dydaktyka Informatyki” 2014, nr 9, s. 128.

26 B.T. Woronowicz, *Uzależnienia. Geneza, terapia, powrót do zdrowia*, Warszawa 2009, s. 476.

autowizerunku, gry online, komunikatory, zakupy internetowe czy strony pornograficzne²⁷.

Siecioholizm generuje negatywne skutki zarówno w sferze psychicznej, jak i społecznej jednostki. Do pierwszej grupy zalicza się m. in. depresje spowodowane byciem offline, zanik więzi emocjonalnych z bliskimi, zaburzenia postrzegania siebie i własnej tożsamości czy też fobiami społecznymi przejawiającymi się unikaniem kontaktów osobistych²⁸. Konsekwencje społeczne są również dotkliwe. Jednostka traci zainteresowanie wszelkimi formami aktywności społecznej, zaniedbuje naukę, pracę i bliskich, a także może doprowadzić do poważnych kłopotów finansowych związanych z ponoszonymi kosztami dostępu do serwisów, aplikacji i innych zasobów sieci. Uzależnienie od internetu może powodować rozregulowanie cyklu dobowego człowieka, głównie w obszarze sen-aktywność, a także generalne zaniedbanie własnego zdrowia poprzez nieregularne posiłki czy zmniejszanie ilości snu z uwagi na poświęcanie czasu byciu online²⁹. Osoba uzależniona przestaje troszczyć się o własne życie, relacje oraz wypełnianie powierzonych obowiązków. Zaczyna czuć się lepiej w świecie wirtualnym niż realnym, ponieważ nie musi podporządkowywać się odgórnie przyjętym regułom i zasadom, może tworzyć własną, bezpieczną rzeczywistość.

Cyberprzestrzeń pełni również funkcję wzorotwórczą związaną z kreowaniem nowych standardów, określonych ideałów czy stylów życia, które obserwowalne są wraz z rozwojem cywilizacyjnym. Jednakże Janusz Gierszewski i Andrzej Piwowarski zauważają, że komputery i dostęp do sieci powodują, że człowiek staje się członkiem „globalnej wioski”, przez co w mniejszym stopniu ma możliwość wpływania na własne życie i podejmowanie autonomicznych decyzji³⁰. Autorzy podkreślają, że oprócz homogenizacji i sieciowej uniwersalizacji kulturowej dochodzi do procesu supermarketyzacji, który wytwarza informację i kreuje tożsamość. Należy zaznaczyć, że związana z tym konsumpcja ma wymiar społeczny (chodzi bowiem o społeczność online), ale przede wszystkim opiera się na działaniach w wymiarze jednostkowym. To właśnie jednostki są beneficjentami trendów, mody, kupują to, co internet przedstawia jako właściwe i pożądane. Wszystko – łącznie z kulturą – staje się towarem,

27 I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, Warszawa 2009, s. 186–187.

28 A. Molga, op. cit., s. 129.

29 Ibidem.

30 J. Gierszewski, A. Pieczywok, *Bezpieczeństwo kulturowe człowieka w dobie kryzysu jego tożsamości*, Warszawa 2022, s. 210–211.

a jego nabycie jest wyłącznie kwestią gustu i powszechnie rozumianego wpływu społecznego³¹. Jednostki identyfikują się z określonymi wartościami i postawami, postrzegają cyberprzestrzeń bardziej z punktu widzenia emocji i uczyć niż racjonalnego oglądu. Mogą czuć się akceptowane, a ich idole i autorytety wzmacniają postulaty proponowane w cyberżyciu³². Dlatego w literaturze przedmiotu pojawiają się takie określenia jak cyberspołeczność czy wirtualna rzeczywistość.

Powyższe funkcje potwierdzają, że cyberprzestrzeń stanowi swoiste miejsce komunikacyjne służące do wymiany informacji. Oprócz wymiaru pozytywnego generującego rozwój w sferze edukacyjnej, gospodarczej czy bezpieczeństwa powszechnego są obserwowalne również negatywne skutki dla jednostek i ich tożsamości oraz kształtu społeczeństwa, co zostało wskazane powyżej. Te konstatacje pozwalają stwierdzić, że współczesna egzystencja jest związana z funkcjonowaniem społeczeństwa informacyjnego. Według definicji GUS jest to „[...] społeczeństwo znajdujące się na takim etapie rozwoju, na którym osiągnięty poziom techniki informatyczno-telekomunikacyjnej stwarza warunki techniczne, ekonomiczne, edukacyjne i inne do wykorzystywania informacji w produkcji wyrobów i świadczeniu usług. Społeczeństwo takie zapewnia obywatelom powszechny dostęp i umiejętność korzystania z technologii informacyjnych w ich działalności zawodowej, społecznej, w celu podniesienia i aktualizacji wiedzy, korzystania ze zdobyczy kultury, ochrony zdrowia oraz spędzania wolnego czasu i innych usług mających wpływ na wyższą jakość życia”³³. W kolejnym ujęciu definicyjnym zwraca się uwagę, że społeczeństwo informacyjne to takie, w którym informacja jawi się jako zasób produkcyjny, określany przez nowe przewagi konkurencyjne w stosunku do otoczenia społecznego i ekonomicznego, a równocześnie zapewnia wzrastający poziom adaptacyjności społecznej w ujęciu zarówno ogólnym, jak i jednostkowym do zmieniającej się lawinowo zmienności otoczenia³⁴. Manuel Castells wskazał, że jedną z najważniejszych cech społeczeństwa informacyjnego jest posiadanie spersonalizowanych urządzeń, nieustanna sieciowość i interaktywność

31 Ibidem.

32 E. Dziwak, *Wpływ rozwoju technologii internetowej na przestrzeń życia społecznego. Przestrzeń rzeczywista vs cyberprzestrzeń*, „Kognitywistyka i Media w Edukacji” 2017, nr 2, s. 15.

33 *Społeczeństwo informacyjne*, <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/1869,pojecie.html> [dostęp: 6.04.2023].

34 M. Casey, *Europejska polityka informacyjna. Wyzwania i perspektywy dla administracji publicznej*, Toruń 2001, s. 53.

oraz rozwój służący poszukiwaniu nowinek technologicznych³⁵. Józef Oleński z kolei opracował katalog cech społeczeństwa informacyjnego, do których zaliczył m.in. „[...] globalny i totalny zakres procesów i systemów informacyjnych oraz możliwości globalnego i totalnego oddziaływania na społeczeństwa i gospodarki przez informację”³⁶. Alvin Toffler słusznie zauważył, że w społeczeństwie o charakterze informacyjnym zwycięża ten, który ma dostęp do informacji, a także ten, który posiada umiejętności przetwarzania ich w codziennym funkcjonowaniu. Podkreślił również (co także ujmuje Harari w swoich rozważaniach), że aktualnie informacja jest jedną z podstawowych wartości cywilizacyjnych³⁷. Dlatego też kompetencje cyfrowe i nauczanie się egzystencji w społeczeństwie informacyjnym wydaje się być jednym z głównych postulatów umożliwiających funkcjonowanie we współczesnym świecie.

Cyfrowi tubylcy i cyfrowi imigranci. Wykluczenie cyfrowe

Człowiek XXI wieku żyje w labiryncie sieci. Aktualnie w rozwiniętych państwach świata coraz więcej spraw życia realnego jest załatwianych w przestrzeni wirtualnej: zakupy, obsługa urzędowa z wykorzystaniem elektronicznej administracji czy komunikowanie się z ludźmi na całym świecie. Jedno kliknięcie otwiera przestrzeń nieskończonych interakcji, to, co wirtualne staje się realne i bezpośrednio oddziałuje na rzeczywistość. Wdrożenie założeń teoretycznych społeczeństwa informacyjnego wiąże się z koniecznością przygotowania ludzi do funkcjonowania w takich realiach. Problematyka udziału jednostek w społeczeństwie informacyjnym odnosi się do posiadania lub braku kompetencji cyfrowych. Zdaniem Pawła A. Nowaka jest możliwe, że społeczeństwo informacyjne w bliższej lub dalszej przyszłości będzie posługiwać się nowoczesnymi technologiami we wszystkich dziedzinach życia, a do jakich celów i zgodnie, z jakimi wartościami będą one wykorzystywane, zależy wyłącznie od użytkowników – ich świadomości, wiedzy i umiejętności³⁸.

Użytkownicy internetu są klasyfikowani przede wszystkim ze względu na wiek. Potocznie przyjmuje się, że osoby starsze (tj. po ukończeniu 60 roku

35 M. Castells, *Spółeczeństwo sieci*, Warszawa 2008, s. 23.

36 J. Oleński, *Ekonomika informacji*, Warszawa 2003, s. 33.

37 Z. Ścibiorek i in., *Bezpieczeństwo wewnętrzne. Podręcznik akademicki*, Toruń 2020, s. 209–210.

38 P.A. Nowak, *Problemy definicyjne społeczeństwa obywatelskiego*, Łódź 2016, s. 13.

życia)³⁹ w mniejszym stopniu korzystają z zasobów sieciowych niż osoby młodsze, które swobodnie poruszają się w przestrzeniach cyberżycia. Skategoryzowania tej problematyki podjął się Mark Prensky. W 2001 roku ukazała się praca jego autorstwa pt. „Digital Natives, Digital Immigrants”, w której analizował przede wszystkim meandry systemu nauczania wobec zmian cywilizacyjnych u progu XXI wieku oraz wymogów cyfrowej rzeczywistości. W koncepcji Prensky'ego młode osoby zyskały miano cyfrowych tubylców, czyli ludzi, którzy niemal od urodzenia zamieszkali w cyfrowym świecie i stanowi on dla nich naturalne środowisko życia⁴⁰. Innymi słowy, cyberprzestrzeń to „ojczyzna” cyfrowych tubylców. Biegłe posługują się nowymi technologiami, funkcjonują na wysokim poziomie technologizacji życia, a wszelkie nowinki cyfrowe są jedynie uzupełnieniem rzeczywistości i szansą na odkrywanie niepoznanych dotąd realiów cyberświata. Techniczne wynalazki, innowacje i odkrycia mogą wywołać w cyfrowych imigrantach zachwyt i entuzjazm. Tworzy się swoisty technopol będący „[...] stanem kultury i stanem umysłu, poszerzeniem technokracji w kierunku opanowania człowieka i społeczeństwa przez technologie”⁴¹.

Drugą grupę stanowią cyfrowi imigranci, czyli osoby urodzone, jak przyjmuje Prensky, przed 1980 rokiem, czyli przed rewolucją informacyjną i nabierającym tempa postępowaniem technologicznym. Cyfrowy imigrant musi (choć może być i chce) dostosować się do rozwoju technologii internetowych na pewnym etapie swojego życia⁴². Dla cyfrowych imigrantów nauka technologii jest podobna do nauki języka obcego. Następnie posługiwanie się „mową” cyberprzestrzeni nie będzie stanowić dla nich swobodnych działań, a jedynie wyuczone schematy konieczne do wykonania aktywności. Dla osób urodzonych przed 1980 rokiem wprowadzanie nowych technologii, których nieustannie muszą się uczyć, stanowi wyzwanie i powoduje zaburzenia poczucia bezpieczeństwa. Ta płynna rzeczywistość sieciowa nie gwarantuje stabilności zapewnionej w świecie offline dzięki znajomości reguł i zasad postępowania, wręcz przeciwnie, wymaga nieustannego dostosowywania się do coraz to nowszych wymogów cyberprzestrzeni. Cyfrowi imigranci umiejętnościami cyfrowymi

39 Zgodnie ze stanowiskiem WHO ukończenie 60 roku życia jest uznawane za początek starości.

40 M. Jabłońska, *Człowiek w cyberprzestrzeni. Wprowadzenie do psychologii internetu*, Łódź 2018, s. 14.

41 M.M. Sysło, *Komputer – obiekt i narzędzie edukacji. Poznawcze walory informatyki i technologii informacyjno-komunikacyjnej* [w:] *Homo informaticus, czyli człowiek w zinformatywowanym świecie*, red. idem, Warszawa 2012, s. 201.

42 M. Jabłońska, op. cit., s. 14.

będą się posługiwać wyłącznie sztucznie, a nie naturalnie jak czynią to cyfrowi tubylcy⁴³.

Dlatego też fundamentem uczestnictwa w społeczeństwie informacyjnym, co zostało wspomniane już wcześniej, jest nie tylko posiadanie komputera i dostępu do internetu, lecz także umiejętności informacyjnych. W literaturze przedmiotu umiejętności te są rozumiane jako zdolności do korzystania z różnego rodzaju mediów, ich rozumienia, a także krytycznej analizy przekazywanych informacji oraz umiejętności porozumiewania się w różnych kontekstach⁴⁴. Warto pamiętać o podstawowym postulatcie społeczeństwa informacyjnego: „[...] w społeczeństwie informacyjnym żadne wykształcenie nie jest wystarczające na zawsze”⁴⁵. Oznacza to, że posiadana zarówno przez cyfrowych tubylców (w większym stopniu), jak i cyfrowych imigrantów (w mniejszym stopniu) umiejętność cyfrowego radzenia sobie może nie być wystarczająca w obliczu technologii przyszłości, co przyczyniać się może do wystąpienia wykluczenia cyfrowego. Mirosław Hajder i Beata Florek definiują cyfrowe wykluczenie jako „[...] systemowe różnice w dostępie i korzystaniu z komputerów i Internetu”⁴⁶. Jan Kujawski z kolei podkreśla, że wykluczenie cyfrowe oznacza marginalizację tych społeczności, które nie mają dostępu do technologii informacyjnych i cyfrowych takich, jak np. internet czy komputer⁴⁷. Autor akcentuje także zjawisko niekorzystania z internetu, które określa cyfrowym podziałem prowadzącym właśnie do omawianego rodzaju wykluczenia.

Problematyka wykluczenia cyfrowego odnosi się nie tylko do posiadania lub braku umiejętności wymaganych w cyberświecie, lecz także stanowi zdecydowanie bardziej złożony problem społeczny. Mowa tutaj o możliwości życiowego rozwoju, w tym rozwoju zawodowego, uczestnictwa w życiu kulturalnym. Dlatego też wykluczenie cyfrowe analizuje się w szerszym kontekście wykluczenia społecznego rozumianego jako „[...] połączenie braku zasobów ekonomicznych, występowania izolacji społecznej oraz ograniczonego

43 Ibidem.

44 W.M. Czernski, *Wykluczenie cyfrowe jednym z problemów edukacji doby cyfrowej*, „Rozprawy Społeczne” 2020, t. 14, nr 3, s. 65–66.

45 Ibidem, s. 66.

46 M. Hajder, B. Florek, *Przyczyny i skutki wykluczenia cyfrowego w środowisku wiejskim Podkarpacia* [w:] *Innowacyjna gmina. Informatyka w jednostkach samorządu terytorialnego*, red. M. Hajder, Rzeszów 2014, s. 47.

47 J. Kujawski, *Wykluczenie cyfrowe jako forma wykluczenia społecznego. Przykład Polski*, „Media i Społeczeństwo” 2018, nr 9, s. 254.

dostępu do praw o charakterze społecznym i obywatelskim⁴⁸. W XXI wieku wykluczenie społeczne przybiera nowe formy oraz podlega nieustannym przemianom. Niebagatelny wpływ na te procesy ma zarówno globalizacja, jak i związany z nią postęp technologiczny, migracje zarobkowe i wszelkie dokonujące się zmiany społeczne we współczesnym świecie.

Źródła wykluczenia cyfrowego należy poszukiwać nie tylko w braku dostępu do sieci. Do innych przyczyn zalicza się brak znajomości języków obcych (głównie języka angielskiego) umożliwiających gromadzenie i przetwarzanie istotnych informacji, nieumiejętność obsługi komputera, a także niska prędkość i słaba jakość połączenia internetowego (głównie na obszarach wiejskich)⁴⁹. Dodatkowo, jak zauważa Jadwiga Żuk, wykluczeniem cyfrowym są zagrożone szczególnie osoby słabo radzące sobie z samodzielną egzystencją oraz utrzymaniem, przede wszystkim jednostki z niskim wykształceniem, osoby starsze, niepełnosprawne oraz długotrwale bezrobotne⁵⁰. Osoby narażone na wykluczenie społeczne to także byli więźniowie i wychowankowie placówek społeczno-opiekuńczych⁵¹. Na gruncie rozważań naukowych funkcjonuje również inna klasyfikacja czynników generujących cyfrowe wykluczenie. Są to:

- „czynniki twarde”, inaczej technologiczne, odnoszące się do szybkiego rozwoju technologii informacyjnych (dezaktualizacja posiadanych kompetencji cyfrowych) oraz zaplecza techniczno-organizacyjnego, tzn. posiadanie sprzętu czy oprogramowania;

- „czynniki miękkie”, inaczej indywidualne, dotyczące mentalnych, świadomościowych, motywacyjnych i innych jednostkowych barier lub ograniczeń dostępu do umiejętności cyfrowych⁵².

Problematykę wykluczenia społecznego klarownie przedstawiają liczby. W 2021 roku Fundacja Stocznia opublikowała raport z przeprowadzonych w 2020 roku badań, z których wynika, że 3,8 mln Polaków nie korzysta z internetu, z czego 96% to osoby w wieku 45–74 lat⁵³. Co więcej, 66% nie-

48 B. Kasprzyk, *Wykluczenie społeczne a cyfrowe w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2015, nr 44, cz. 1, s. 254.

49 W.M. Czerski, op. cit., s. 68.

50 J. Żuk, *Zagrożenie wykluczeniem cyfrowym jako element bezpieczeństwa osobistego Polaków*, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności” 2015, nr 1, s. 173.

51 Ibidem.

52 W.M. Czerski, op. cit., s. 70.

53 *Wykluczenie społeczno-cyfrowe w Polsce. Stan zjawiska, trendy, rekomendacje*, <https://fundacja.orange.pl/strefa-wiedzy/post/wykluczenie-spoeczno-cyfrowe-w-polsce-2021> [dostęp: 8.04.2023].

korzystających z sieci zadeklarowało, że nie mają takiej potrzeby, nawet mimo posiadania w gospodarstwie domowym komputera lub innego urządzenia do tego służącego⁵⁴. Badania wykazały również istotne rozwarstwienie terytorialne – 55% osób, które nigdy nie korzystały z sieci, zamieszkiwało obszary wiejskie⁵⁵.

Zakończenie

Spoglądamy na zegarek, żeby sprawdzić godzinę, z kolei włączamy smartfon lub komputer po to, żeby sprawdzić, co dzieje się w naszym życiu. Jeszcze do niedawna życie wirtualne i realne były odrębnymi przestrzeniami. Aktualnie zacierają się różnice między tym, co dzieje się w świecie rzeczywistym a tym, co w świecie online. Może warto zastanowić się, czy to połączenie nie stanowi nowej jakościowo rzeczywistości, w której oddzielenie realności od świata wirtualnego staje się niemożliwe? Bezsprzecznie świat nie pyta, czy chcemy uczestniczyć w jego cyberwymiarze, a stawia zarówno cyfrowych tubylców, jak i cyfrowych imigrantów przed faktem dokonanym i koniecznością odnalezienia się w świecie dataizmu Harariego jako „nowej religii”. Wyzwaniem staje się nabywanie umiejętności cyfrowych po to, żeby swobodnie funkcjonować w XXI wieku, ale także po to, żeby przeciwdziałać takim zagrożeniom w sieci jak cyberinwigilacja czy cyberprzestępczość. Ważne jest również umiejętne wyznaczenie granicy między życiem a „byciem online” w celu minimalizacji ryzyka cyberuzależnienia.

Bibliografia

- Casey M., *Europejska polityka informacyjna. Wyzwania i perspektywy dla administracji publicznej*, Toruń 2001.
- Castells M., *Spółeczeństwo sieci*, Warszawa 2008.
- Cieśleńska B., Brudziński M., *Obszary użytkowania Internetu we współczesnym obliczu sieci*, „Spółeczeństwo. Edukacja. Język” 2016, nr 4.
- Czerski W.M., *Wykluczenie cyfrowe jednym z problemów edukacji doby cyfrowej*, „Rozprawy Społeczne” 2020, t. 14, nr 3.
- Dybowska E., *Socjalizacja w rodzinie i kultura konsumpcyjna*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2019, t. 22, nr 2.
- Dziwak E., *Wpływ rozwoju technologii internetowej na przestrzeń życia społecznego. Przestrzeń rzeczywista vs cyberprzestrzeń*, „Kognitywistyka i Media w Edukacji” 2017, nr 2.

54 Ibidem.

55 Ibidem.

- e-Polacy – co robimy w internecie*, <https://www.gov.pl/web/5g/internet-w-zyciu-polakow> [dostęp: 6.05.2023].-
- Giddens, A. *Socjologia*, Warszawa 2006.
- Gierszewski J., Pieczywok A., *Bezpieczeństwo kulturowe człowieka w dobie kryzysu jego tożsamości*, Warszawa 2022.
- Harrari Y.N., *21 lekcji na XXI wiek*, Kraków 2018.
- Harari Y.N., *Homo deus: krótka historia jutra*, Kraków 2018.
- Höffe O., *Mała historia filozofii*, Warszawa 2011.
- Informacja*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/informacja;2466189.html> [dostęp: 1.04.2023].
- Jabłońska M., *Człowiek w cyberprzestrzeni. Wprowadzenie do psychologii internetu*, Łódź 2018.
- Jak korzystamy z Internetu?*, 2021, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne/jak-korzystamy-z-internetu-2021,5,12.html> [dostęp: 4.04.2023].
- Kasprzyk B., *Wykluczenie społeczne a cyfrowe w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2015, nr 44, cz. 1.
- Kolny B., *Formy spędzania czasu wolnego w okresie pandemii z wykorzystaniem internetu [w:] Zdrowie i styl życia. Ekonomiczne, zdrowotne i społeczne skutki pandemii*, red. W. Nowak, K. Szalonia, Wrocław 2021.
- Kryszczuk M., Szymański K., *Informacja jako arché – czyli zarys koncepcji dataizmu Yuvala Noaha Harariego*, „Kultura i Społeczeństwo” 2020, nr 4.
- Kujawski J., *Wykluczenie cyfrowe jako forma wykluczenia społecznego. Przykład Polski*, „Media i Społeczeństwo” 2018, nr 9.
- Marczyk M., *Cyberprzestrzeń jako nowy wymiar aktywności człowieka – analiza pojęciowa obszaru*, „Przegląd Teleinformatyczny” 2018, nr 1–2.
- Masuda Y., *The Information Society as Post-industrial Society*, Tokio 1981.
- Molga A., *Uzależnienia od Internetu*, „Dydaktyka Informatyki” 2014, nr 9.
- Nikitorowicz J., *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa 2009.
- Nowak P. A., *Problemy definicyjne społeczeństwa obywatelskiego*, Łódź 2016.
- Oleński, J. *Ekonomika informacji*, Warszawa 2003.
- Pospiszyl I., *Patologie społeczne*, Warszawa 2009.
- Sienkiewicz P., *Terroryzm w cybernetycznej przestrzeni [w:] Cyberterroryzm – nowe wyzwania XXI wieku*, red. T. Jemioło, J. Kisielnicki, K. Rajchel, Warszawa 2009.
- Solecki R., *Aktywność młodzieży w cyberprzestrzeni. Profilaktyka patologicznego używania Internetu*, Warszawa–Milanówek 2017.
- Społeczeństwo informacyjne*, <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicnej/1869,pojecie.html> [dostęp: 6.04.2023].
- Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003.
- Ścibiorek Z. i in., *Bezpieczeństwo wewnętrzne. Podręcznik akademicki*, Toruń 2020.
- World Internet Users*, <https://www.statista.com/statistics/273018/number-of-internet-users-worldwide/> [dostęp: 12.03.2023].
- Woronowicz B.T., *Uzależnienia. Geneza, terapia, powrót do zdrowia*, Warszawa 2009.
- Wykluczenie społeczno-cyfrowe w Polsce. Stan zjawiska, trendy, rekomendacje*, <https://fundacja.orange.pl/strefa-wiedzy/post/wykluczenie-spoleczno-cyfrowe-w-polsce-2021> [dostęp: 8.04.2023].
- Żuk J., *Zagrożenie wykluczeniem cyfrowym jako element bezpieczeństwa osobistego Polaków*, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności” 2015, nr 1.

Digital natives and digital immigrants. On social challenges and threats in cyberspace

Abstract

Contemporary people live in a world where the line between the virtual and the real is blurring. Finding their way in a reality where the primary resource is information and access to it is becoming a challenge not only for digital natives – people for whom technology is a natural habitat, but also digital immigrants who are permanently learning to exist in cyber reality. The article presents the relationship between technology and human life with a special focus on the risks and challenges of functioning in cyberspace. The concept of digital natives and digital immigrants is also presented, as well as the essence of digital competence and digital exclusion as an element of social exclusion.

Key words: cyberspace, digital exclusion, Internet, digital immigrants, digital natives